

دموکراسے مہتے بر قانون اساسے

دموکراسے مبتنے بر قانون اساسے

توانا
TAVANA

آموزشکده آنلایین
برای جامعه مدنی ایران

e-collaborative

for civic education

آموزشگاه آنلاین
برای جامعه مدنی ایران

<http://www.tavaana.org>

پروژه

e-collaborative
for civic education

<http://www.eciviced.org>

دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی

Constitutional Democracy

مترجم: آموزشگاه توانا (آموزشگاه الکترونیکی برای جامعه مدنی ایران)

ناشر: E-Collaborative for Civic Education

نقاشی روی جلد: Red Balloon by Paul Klee

The Solomon R. Guggenheim Museum, New York

English Edition Copyright © Center for Civic Education. Calabasas, CA, USA. All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Center for Civic Education.

© E-Collaborative for Civic Education 2018

e-collaborative for civic education

ECCE (E-Collaborative Civic Education) یک سازمان غیرانتفاعی در ایالات متحده آمریکا، تحت 501c3 است که از فن آوری اطلاعات و ارتباطات برای آموزش و ارتقای سطح شهروندی و زندگی سیاسی دموکراتیک استفاده می کند.

ما به عنوان بنیانگذاران و مدیران این سازمان اشتیاق عمیق مشترکی داریم که شکل دهنده ایده های جوامع باز است. همچنین برای ما، شهروند، دانش شهروندی، مسئولیت و وظیفه شهروندی یک فرد در محافظت از جامعه سیاسی دموکراتیک پایه و اساس کار است؛ همان طور که حقوق عام بشر که هر شهروندی باید از آن ها برخوردار باشد، اساسی و بنیادی هستند. ECCE دموکراسی را تنها نظام سیاسی قادر به تأمین طیف کاملی از آزادی های شهروندی و سیاسی برای تک تک شهروندان و امنیت برابری و عدالت می داند. ما دموکراسی را مجموعه ای از ارزش ها، نهادها و فرایندها می دانیم که مبشر صلح، توسعه، تحمل و مدارا، تکررگویی و جوامعی شایسته سالار است که به کرامت انسانی و دستاوردهای انسانی ارجح می گذارند.

ما پروژه اصلی ECCE یعنی «آموزشکده توانا: آموزشکده مجازی برای جامعه مدنی ایران» را در سال ۲۰۱۰ تأسیس کردیم. آموزشکده توانا در ارایه منابع و آموزش در دنیای مجازی در ایران، یک نهاد پیشرو است. توانا با ارایه دوره های آموزشی زنده در حین حفظ امنیت و با ناشناس ماندن دانشجویان، به یک جامعه آموزشی قابل اعتماد برای دانشجویان در سراسر کشور تبدیل شده است. این دروس در موضوعاتی متنوع مانند نهادهای دموکراتیک، امنیت دیجیتال، حقوق زنان، وب نویسی، جدایی دین و دولت و توانایی های رهبری ارایه می شوند. آموزشکده توانا آموزش زنده دروس و سمینارهای مجازی را با برنامه هایی مثل مطالعات موردی در جنبش های اجتماعی و گذارهای دموکراتیک، مصاحبه با فعالان و روشنفکران، دستورالعمل های خودآموز، کتابخانه مطالب توصیفی، ابزارهای کمکی و راهنمایی برای آموزشگران ایرانی و حمایت مداوم و ارایه مشاوره آموزشی برای دانشجویان تکمیل کرده است.

تلاش ما برای توسعه توانایی های آموزشکده توانا متوجه گردآوردن بهترین متفکران ایرانی و صداهای حذف شده است. به همین ترتیب، به دنبال انتشار و ارتقای آثار مکتوب روشنفکران ایرانی هستیم که ایده های آنان در جمهوری اسلامی ممنوع شده است.

یکی از نقاط تمرکز تلاش توانا، ترجمه متون کلاسیک دموکراسی و مقالات معاصر در این باره و نیز ترجمه آثار مرتبط با جامعه مدنی، حقوق بشر، حاکمیت قانون، روزنامه نگاری، کنشگری و فن آوری اطلاعات و ارتباطات است. امید ما این است که این متون بتواند سهمی در غنای فردی هموطنان ایرانی و بساختن نهادهای دموکراتیک و جامعه ای باز در ایران داشته باشد.

سپاسگزار بازتاب نظرات و پیشنهادهای شما

مریم معمارصادقی

اکبر عطری

M. Memar Sadeghi

Akbar Attari

فهرست

۹	مقدمه
۱۰	بخش ۱
۱۰	دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی: رؤس مولفه‌های اساسی
۱۱	۱- ویژگی‌ها و اصول اولیه دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟
۱۲	۲- ارزش‌های بنیادین دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟
۱۴	۳- برخی از رایج‌ترین اشکال سازماندهی دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟
۱۷	۴- ویژگی‌های شهروندی‌ای که به توسعه و شکوفایی دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی منتهی می‌شوند کدامند؟
۲۱	بخش ۲
۲۱	دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی: رؤس شاخص‌ها
۲۱	الف - حکومت مبتنی بر قانون اساسی
۲۲	ب - پاسداری از آزادی‌های فردی
۲۴	پ - تضمین‌های حقوقی و قضایی
۲۶	ت - عدالت

مقدمه

مبانی و مفاهیمی که در این کتابچه مرور خواهیم کرد را مرکز آموزش مدنی (Center for Civic Education) تدوین کرده است. این مفاهیم به صورت گسترده توسط پژوهشگران و دانشگاهیان در ایالات متحده آمریکا و دیگر نقاط دنیا بررسی نشده‌اند. مرکز آموزش مدنی از دیگران دعوت می‌کند انتقادات و پیشنهادهای خود را به آدرس ایمیل web@civiced.org ارسال کنند.

بخش ۱

دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی: رئوس مولفه‌های اساسی

در این بخش مبانی و مفاهیم پایه و نیز ویژگی‌های دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی (Constitutional democracy) را مرور خواهیم کرد. دموکراسی حکومت مردم، از مردم و برای مردم است. دموکراسی، حکومتی است که در آن هیچ فرد یا گروهی از امتیاز ویژه‌ای برخوردار نیست و تمام شهروندان برای مشارکت در آن از حقوق و فرصت برابر برخوردار هستند. در دموکراسی حاکمیت متعلق به مردم است. مرجع نهایی اقتدار (Authority) در دموکراسی، مردم‌اند.

اقتدار اکثریت در یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی را قانون و نهادهای قانونی محدود کرده است؛ به صورتی که حقوق افراد و اقلیت‌ها محفوظ بماند. این شکل از دموکراسی در کشورهایی همچون آلمان، اسرائیل، ژاپن، ایالات متحده آمریکا و کشورهای دیگر از این دست اعمال می‌شود.

چارچوب آموزشی پیش رو برای تمام کسانی تهیه شده است که در کشورهای مختلف مایل به تدوین و تکمیل برنامه‌های آموزشی برای تحکیم درک عمومی از مبانی دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی و حمایت از این نوع حکومت هستند و در این راه تلاش می‌کنند. لازم به یادآوری است که چارچوب فوق را باید با شرایط خاص هر کشور و جامعه سیاسی منطبق کرد.

۱ - ویژگی‌ها و اصول اولیه دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟
دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، برابر نهاد یا آنتی تز حکومت خودکامه (Arbitrary rule) است. از ویژگی‌های آن می‌توان به مختصات زیر اشاره کرد:

الف - حاکمیت مردمی: در دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، مردم مرجع نهایی اقتدار حکومتی محسوب می‌شوند که حق حاکمیت خود را از رضایت آن‌ها استنتاج کرده است.

ب - حکومت اکثریت و حقوق اقلیت: در دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، با این که اکثریت حکومت می‌کند ولی حقوق بنیادین افراد و اقلیت‌ها محفوظ و محترم است.

پ - حکومت محدود: در دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، اختیارات حکومت را قانون و یک قانون اساسی مدون یا نامدون محدود کرده است و آن‌هایی که در حکومتند موظف به پیروی و اطاعت از آن هستند.

ت - محدودیت‌های نهادی و آیینی حکومت: در دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، ابزارهایی برای محدود کردن اختیارات حکومت در نظر گرفته شده است. ابزارهایی نهادی و آیینی که در میان آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تفکیک قوا و تقسیم اختیارات: در چنین حکومتی اختیارات حکومتی میان قوای آن تقسیم شده است. هر یک از این قوا فقط در حیطه قانونی خود از اختیاراتی چند برخوردار است که اختیارات تقنینی، اجرایی و قضایی از آن جمله‌اند. با این حال همین اختیارات نیز در هر یک از قوای سه‌گانه با دیگر شاخه‌ها و قوای حکومتی تقسیم شده است.
- نظارت و توازن/تعادل قوا (Checks and balances): در چارچوب تفکیک قوا هر یک از آن‌ها (و نیز هر یک از شاخه‌های حکومتی و ادارات/موسسات دولتی) از اختیارات لازم برای نظارت بر اختیارات دیگر قوا برخوردار است. نظارت، توازن و تعادل قوا بدین معنی است که برای نمونه هر یک از قوا می‌تواند با توسل به ابزاری همچون بازبینی

قضایی (Judicial review) عملکرد قوای دیگر را مخالف قانون اساسی تشخیص بدهد و آن را باطل و فاقد اعتبار قانونی اعلام کند.

- رویه عادلانه (Due process) قانون: رویه عادلانه، تضمین و الزامی قضایی است که بر اساس آن حکومت موظف به رعایت آزادی و حقوق جانی و مالی افراد است.

- جانشینی (تواتر) رهبری (leadership succession) از طریق انتخابات: در دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی، انتقال قانون مند و صلح آمیز اقتدار حکومتی از صاحب منصبی به صاحب منصب دیگر و نیز جانشینی صاحب منصبان در مناصب مختلف کلیدی قدرت، از طریق رقابت در انتخابات ادواری محقق و تضمین می شود.

۲- ارزش های بنیادین دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟

در رأس ارزش های بنیادین دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی می توان به کرامت انسانی (Human dignity)، ارزش ذاتی و منزلت انسانی هر یک از افراد بشر اشاره کرد.

الف - حقوق پایه (یا حقوق اولیه یا بنیادین): پاسداری از برخی حقوق پایه یا بنیادین، از اهداف اولیه حکومت محسوب می شود. حقوقی از این دست می تواند به حق آزادی و مصونیت جانی و مالی محدود شود یا حقوقی اقتصادی و اجتماعی مانند حق کار و معیشت، حق برخورداری از بیمه های درمانی و حق برخورداری از آموزش (رایگان) را نیز در بر بگیرد. اسنادی همچون بیانیه جهانی حقوق بشر^۱، کنوانسیون سازمان ملل متحد برای حقوق کودکان^۲ و منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم^۳ برخی از حقوق یادشده را برشمرده اند و توضیح می دهند.

ب - آزادی باور و بیان: یکی از عالی ترین اهداف دموکراسی های مبتنی

1- Universal Declaration of Human Rights.

2- United Nations Convention on the Rights of the Child.

3- African Charter on Human and People's Rights.

4- Freedom of conscience and expression.

بر قانون اساسی، پاسداری از حق برخورداری از آزادی باور (وجدان) و بیان است. کارکرد سالم و پایداری یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی از یک سو و توسعه تمام‌عیار شخصیت انسانی از سوی دیگر، مستلزم پاسداری و محفوظ‌نگه‌داشتن چنین حقوقی است.

پ - حریم خصوصی و جامعه مدنی: دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی حریم خصوصی متشکل از حریم خانوادگی، فردی، دینی، انجمنی و مدنی را در تمامیت آن به رسمیت می‌شناسند و محترم می‌شمارند. فضاها و حریم‌هایی از این دست همراه با انجمن‌های مردمی و اجتماعی‌شان و به دور از هر گونه اعمال زور و اجبار نابجا و ناعادلانه از سوی حکومت، پایه و اساس جامعه مدنی سالم و آزاد را تشکیل می‌دهند.

ت - عدالت: یک دموکراسی واقعی مبتنی بر قانون اساسی همواره در پی ارتقاداتن انواع عدالت به ترتیب زیر است:

- عدالت توزیعی (Distributive justice): عدالت به واسطه تخصیص عادلانه منابع و هزینه‌های اجتماعی میان آحاد جامعه.
- عدالت تصحیحی (Justice Corrective): عدالت به واسطه پاسخ (تصحیحی) مناسب، بجا و عادلانه به خطاها، جرائم و خسارت‌ها.
- عدالت آیینی (Justice Procedural): استفاده از روند عادلانه در اعمال آیین دادرسی، به‌ویژه در دستگاه‌های انتظامی و قضایی، برای کشف حقیقت و تصمیم‌گیری اداری.

ث - برابری: یک دموکراسی واقعی مبتنی بر قانون اساسی همواره در پی ارتقاداتن انواع برابری به ترتیب زیر است:

- برابری سیاسی: همه شهروندان از حقوق برابر برای مشارکت در فرآیند و نظام سیاسی برخوردارند.
- برابری در برابر قانون: قانون هیچ نوع تبعیضی بر پایه شاخص‌های نامعقول و ناعادلانه‌ای همچون نژاد، قومیت، سن، باور دینی، تعلقات سیاسی و طبقات اجتماعی/اقتصادی میان افراد قائل نمی‌شود. قانون همان‌گونه که بر حکومت شونندگان اعمال می‌شود حکومت‌کنندگان را نیز به نحوی برابر شامل می‌شود.

- برابری اقتصادی: دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی هر یک به نوبه خود درک متفاوتی از معنی و اهمیت برابری اقتصادی دارند. با این حال برخورداری شهروندان از فرصت‌های برابر (Equal opportunity) برای بهبودبخشیدن به رفاه مادی حداقل، درک مشترک همه این دموکراسی‌ها از مفهوم برابری اقتصادی است. در این میان برخی از دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی تلاش می‌کنند با ابزارهای مالیاتی همچون مالیات بر مبنای قدرت پرداخت (Progressive taxation) یا مالیات با توجه به سطح درآمد یا دارایی شخص حقیقی یا حقوقی یا با برنامه‌های رفاه اجتماعی (Social welfare programs)، از اختلاف درآمد و شکاف طبقاتی فاحش مشتق از آن بکاهند.

ج - (جامعه) باز (Openness): دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی بر پایه اصل فلسفی جوامع باز شکل گرفته‌اند. اصلی که بر اساس آن افکار، عقاید و اطلاعات به واسطه آزادی بیان در تمامی سطوح رفتار انسانی و نیز آزادی مطبوعات، در یک بازار باز، رقابتی و شفاف، در جریان و داد و ستد قرار دارند.

۳ - برخی از رایج‌ترین اشکال سازماندهی دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی کدامند؟

- الف - نظام‌های واحد، فدرال و کنفدراسیون (کشورگان): نظام‌های واحد (Unitary) و فدرال رایج‌ترین اشکال سازماندهی دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی هستند. کنفدراسیون (یا کشورگان) نیز یکی دیگر از شیوه‌های سازماندهی این گونه دموکراسی‌هاست که از ترکیب چند فدراسیون یا پیوند چند دولت به وجود آمده است.
- نظام‌ها یا سیستم‌های واحد (Unitary): قدرت در یک نظام واحد متعلق به حکومت مرکزی است که می‌تواند آن را به حکومت‌های تابع خود به نمایندگی واگذار کند.
  - نظام‌های فدرال: در یک نظام فدرال قدرت میان حکومت مرکزی و حکومت‌های ایالتی یا استانی تابع آن تقسیم شده است. در چنین تقسیمی حکومت مرکزی بخشی از قدرت و حکومت‌های تابع در استان‌ها یا ایالات بخش دیگری از قدرت را در اختیار دارند.

- کنفدراسیون: نظام کنفدراتیو اتحادیه‌ای است از دولت‌های مستقل که با حفظ استقلال کامل خود قبول می‌کنند بخشی از اختیارات دولتی را به یک حکومت مرکزی واگذار کنند؛ بی‌آن که حکومت مرکزی بتواند بدون تصویب دولت‌های عضو اتحادیه قانونی را بر آن‌ها اعمال کند.

ب - نظارت و توازن/تعادل: مکانیزم نظارت و توازن/تعادل (Checks and balances) ابزاری مندرج در قانون اساسی است که قدرت را به گونه‌ای میان قوای دولتی تقسیم می‌کند که هیچ یک از آن‌ها نتواند به قوه‌ای مطلقه تبدیل شود. در چنین نظامی هر یک از قوای دولتی در توازن و تعادل (Balance) با قوای دیگر است و خود نیز قوای دیگر را زیر «نظارت» (Check) دارد.

پ - تفکیک و تقسیم قوا: تمام دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی از تفکیک قوا به عنوان یکی از اساسی‌ترین راه‌های محدود کردن قدرت سیاسی استفاده می‌کنند. چنین تفکیکی اغلب میان سه قوه مقننه (Legislative)، مجریه (Executive) و قضاییه (Judicial) صورت می‌گیرد. اگرچه مسئولیت اولیه هر یک از این قوا می‌تواند در اختیار یک یا چند اداره یا شاخه حکومتی گذاشته شود، دیگر ادارات و شاخه‌های حکومتی نیز در دیگر اختیارات هر یک از قوا سهیم هستند. به عنوان نمونه اگرچه مسئولیت تدوین قانون (در چارچوب قوه مقننه) می‌تواند در اختیار یک قوه گذاشته شود، هر یک از قوای دیگر نیز می‌توانند به نوبه خود در تدوین لوایح قانونی، تفسیر قوانین و حل نزاع‌های احتمالی در تفسیر قوانین سهیم باشند و مشارکت داشته باشند.

ت - نظام‌های پارلمانی (Parliamentary) و ریاستی (Presidential): حکومت‌ها را می‌توان بر اساس نظام‌های پارلمانی یا ریاستی سازماندهی کرد. نظام‌هایی هم هستند که بر پایه ترکیبی از این دو تحت عنوان نظام‌های «اجرائی دو گانه» (Dual executive)، سازماندهی شده‌اند.

- در نظام‌های پارلمانی رئیس مجریه، معمولاً نخست‌وزیر، از میان اعضای قوه مقننه (پارلمان) انتخاب می‌شود. اگرچه این قانون است که فاصله زمانی حداکثری از یک انتخابات تا انتخابات دیگر را معین می‌کند، دولت‌های پارلمانی (قوه مجریه) می‌توانند عمر کوتاه‌تری داشته باشند. به عنوان نمونه اگر اکثریت اعضای پارلمان به دولت وقت رأی عدم اعتماد

بدهند دولت موظف به کناره‌گیری است. در چنین حالتی است که دولت به اصطلاح «می‌افتد» و انتخابات جدیدی برای جایگزینی آن سازماندهی می‌شود. در چارچوب نظام‌های پارلمانی اعضای کابینه نخست‌وزیر باید مطابق قانون از اعضای پارلمان انتخاب شوند. نخست‌وزیر، رئیس دولت (قوه مجریه / Government) است ولی رئیس حکومت (نظام سیاسی / State) نیست؛ ریاست حکومت یا با پادشاه مشروطه (Constitutional monarch) است یا با رئیس جمهور.

- در نظام‌های ریاستی یا نظام‌های مبتنی بر تقسیم قدرت، قدرت اجرایی از قدرت قانون‌گذاری جداست. بدین معنی که رئیس قوه مجریه یا رئیس حکومت از اعضای مجلس نیست. دوره ریاست وی از سوی قانون مقرر شده است و فقط در شرایط فوق‌العاده، مانند به‌جریان‌افتادن یک پرونده قضایی علیه او یا واردشدن اتهامی به او در قالب اعلام جرم (impeachment)، از ریاست اجرایی عزل می‌شود. در چارچوب نظام‌های ریاستی، رئیس (جمهور) همزمان ریاست دولت را هم بر عهده دارد و دولت و کشور متبوع خویش را در مراسم رسمی نمایندگی می‌کند. در سیستم‌های ریاستی همچنین تفکیک قوای مجریه و مقننه از هم می‌تواند کامل نباشد. بدین معنی که مجریه می‌تواند برخی اختیارات خود را به مقننه اعمال کند یا برعکس، مقننه بخشی از اختیارات خود را به مجریه اعمال کند. مثلاً رئیس مجریه می‌تواند قانونی که به تصویب مجلس مقننه رسیده است را وتو کند و عکس آن، مقننه می‌تواند با مسدود کردن تسهیلات مالی برخی از برنامه‌های اجرایی، عملکرد مجریه را محدود کند. با این که نظام سیاسی ایالات متحده آمریکا و برخی دیگر از دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی را سیستم‌های ریاستی خوانده‌اند، پیچیدگی این نظام‌ها و تقسیم اختیارات و چندکانونی بودن قدرت در آن‌ها را نمی‌شود در چنین عنوانی بازتاب داد. به همین دلیل است که اخیراً تعداد فزاینده‌ای از متخصصان و دانشگاهیان از اصطلاح دقیق‌تر نظام‌های تقسیم قدرت (Shared powers) استفاده می‌کنند.

۴ - ویژگی‌های شهروندی‌ای که به توسعه و شکوفایی دموکراسی‌های مبتنی بر قانون اساسی منتهی می‌شوند کدامند؟

الف - شهروندی در یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی: شهروند (Citizen) یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی بودن از یک سو و رعیت (Subject) یک نظام خودکامه یا تمامیت‌خواه (توتالیتر) بودن از سوی دیگر دو مقوله متفاوت است. در یک دموکراسی هر شهروندی عضوی برابر از یک تنواره اجتماعی خودگردان (Self-Governing community) همراه با حقوقی بنیادین، برابر و نیز مسئولیت‌هایی معین است. در تباین با یک شهروند، یک رعیت موظف به اطاعت از فرامین دیگران است. رابطه میان رعیت و دولت مبتنی بر رضایت اولی از دومی نیست.

ب - شناخت و مهارت‌ها: دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی مستلزم مشارکت خردمندان شهروندانی مطلع و متعهد به اصول و مبانی ارزشی آن و نیز آشنایی آن‌ها با فرآیندهای سیاسی‌اش است.

- شناخت مدنی: بدیهی است که در یک دموکراسی آرمانی (ایده‌آل)، شهروندان نمی‌توانند تمام آن چیزهایی را که باید بدانند، بدانند ولی لاقلاً باید شناختی، هرچند کلی، از مفاهیم زیر داشته باشند:

○ تاریخ: شهروندان باید با تاریخ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور خود و نیز با چگونگی تکوین دنیای مدرن، تاریخچه شکل‌گیری و توسعه دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی و مهم‌ترین رویدادها، افکار و چالش‌های دیگران آشنایی داشته باشند.

○ جغرافیا: شهروندان باید با جغرافیای کشور خود و با جغرافیای جهانی آشنایی داشته باشند تا بتوانند عوامل جغرافیایی را در تجزیه و تحلیل رویدادهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دخیل کنند.

○ مفاهیم اولیه سیاسی: شهروندان باید با مفاهیم پایه‌ای همچون حاکمیت مردمی (Popular sovereignty)، محوریت قانون اساسی (Constitutionalism)، حقوق فردی (Individual rights) و مصالح/مصلحت عام/مشترک (Common good) آشنایی داشته باشند.

- نظام سیاسی: شهروندان باید با نهادهای سیاسی رسمی و نیز با جامعه مدنی و نهادهای آن آشنایی داشته باشند و رابطه و چگونگی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری میان این دو را بدانند. شهروندان باید از اهداف حکومت مطلع باشند و با شخصیت‌ها و نهادهای کلیدی سپهر سیاسی کشور خویش آشنا باشند.
- نظام حقوقی: شهروندان باید با چگونگی کارکرد نظام حقوقی کشور خود و نیز با وظایف و تکالیف شهروندی خویش در چارچوب آن آشنایی داشته باشند.
- مفاهیم اولیه اقتصادی: شهروندان باید با مفاهیم و اصول اقتصادی اولیه کشور خود و نیز سیاست‌های اقتصادی کشورشان و روابط اقتصادی آن با دیگر کشورهای دنیا آشنا باشند.
- چگونگی تعامل میان ملت‌ها: شهروندان باید با سازماندهی سیاسی دنیای امروز و نیز نقش سازمان‌های دولتی و غیردولتی آن آشنا باشند.
- منابع خبری: شهروندان باید از اهمیت منابع خبری و اطلاع‌رسانی جمعی و نقش آن‌ها در شکل دادن به افکار عمومی در یک جامعه آزاد آگاهی داشته باشند.
- مهارت‌های مدنی: شهروندی شایسته و مسئول (و مسئولیت‌پذیر) نه فقط مستلزم شناخت و درک درست از مسائل است، به تربیت و توسعه مهارت‌های فکری (Intellectual skills) و مشارکت‌جویی به عنوان ابتدایی‌ترین ضرورت‌های حیات مدنی نیاز مبرم دارد.
- مهارت‌های فکری: مهارت‌های فکری توانایی‌های زیر را در بر می‌گیرد:
  - خردورزی نقادانه (Critical thinking) درباره اخبار، استدلال‌ها و تفاسیر در عرصه مسائل عمومی.
  - قضاوت متفکرانه و مستدل درباره حکومت و سیاست عمومی.
  - توانایی خواندن، نوشتن و سخن گفتن در عرصه عمومی درباره مسائل جاری.
- مهارت‌های مشارکت (Participatory skills): مشارکت‌جستن

به مهارت‌هایی از جمله موارد زیر نیاز دارد:

- نظارت حکومت بر چگونگی رتق وفتق مسائل در فرآیند سیاسی.
- تأثیرگذاری بر تصمیم‌سازی/تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری از طریق:
  - به‌روشنی منافع مشخص را تدوین و بیان کردن و رساندن آن‌ها به گوش تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران.
  - ائتلاف‌سازی، شور و مشورت، مصالحه و معامله در جهت اجماع‌سازی.

پ - خطوط برجسته شخصیت مدنی: برخی خصوصیات شخصی، اجتماعی،

خصوصی و عمومی شهروندی به توسعه و شکوفایی دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی می‌انجامد. با این‌که فهرست جهان‌شمولی از خصوصیات شهروندی فوق‌الذکر در دست نیست ولی خطوط کلی زیر به عنوان ویژگی‌هایی که شهروندی را در توسعه و شکوفایی دموکراسی هرچه مستعدتر می‌سازد، از اقبال و پذیرش عمومی برخوردارند:

- مدنیت: یعنی محترم‌شمردن دیگران به دلیل ارزش ذاتی انسانی‌شان؛ حال باور و سلیقه سیاسی‌شان هرچه باشد. مدنیت یعنی محترم‌شمردن قواعد گفت‌وگو و تبادل نظر در عرصه عمومی، پرهیز کردن از فحاشی و حملات شخصی و احترام گذاشتن به حق دیگران در برخورداری از بیان آزاد در این عرصه.
- مسئولیت فردی: بدین معنی است که شهروندان به اهمیت مسئولیت فردی خود، چه برای خودشان و چه برای جامعه، آگاه‌اند. مسئولیت‌های فردی فوق‌شامل مسئولیت رسیدگی به امور شخصی و نیز حمایت از خانواده، دوستان و جامعه می‌شود. چنین مسئولیتی یعنی پایبندی به اصول اخلاقی و احترام به حقوق و منافع دیگران.
- انضباط فردی: یعنی شهروندان آزادانه و بدون این‌که نیازی به تحمیل از بالا باشد به ارزش‌ها و اصول بنیادین دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی پایبند باشند.
- خودآگاهی یا وجدان مدنی: یعنی شهروندان فقط دغدغه مسائل شخصی خودشان را ندارند و نگران منافع عام نیز هستند. تردیدی نیست که بالاخره میان منافع شخصی و خصوصی، چه فردی و چه خانوادگی،

از یک سو و منافع عام از سوی دیگر در جایی تنش‌هایی پدید خواهد آمد. شهروندان باید بدانند چگونه میان منافع خصوصی خود و منافع عام جامعه آشتی به وجود بیاورند.

- ذهنیت باز و عدم تعصب: یعنی شهروندان با ذهن باز به پیشواز عقاید و استدلال‌های مختلف می‌روند. نیز اگرچه عقاید مختلف را محترم می‌شمارند، از کلی‌گویی، تعمیم نامستدل، دگماتیسم و جزم‌اندیشی دوری می‌جویند.

- مصالحه و مصالحه‌جویی: یعنی شهروندان باید در موارد و مقاطع مشخصی در فرآیند سیاسی، از خود مصلحت‌اندیشی نشان بدهند و مصالحه پیشه کنند. مثلاً در مواردی که در فرآیند سیاسی گزینه دیگری جز در جازدن، بلا تکلیفی یا خشونت وجود ندارد، مصالحه‌گزینه مطلوبی است.

- رواداری تکثر: یعنی شهروندان باید به سلايق، آداب و رسوم، عقاید، ارزش‌ها و باورهای دیگران احترام بگذارند. یعنی هم باید فواید تکثر عقیدتی، قومی و نژادی برای جامعه را دریابند و هم، در عین حال، باید به مخاطراتی که تکثر می‌تواند برای انسجام کلیت و جامعه در پی داشته باشد آگاه باشند.

- شکیبایی و ثابت‌قدمی: یعنی شهروندان باید درک کنند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در عرصه سیاست عمومی به زمان نیاز دارد و تغییرات یک‌شبه بروز نمی‌کنند و به پشت‌کار نیاز دارند. به عبارت دیگر به تعویق‌افتادن تغییرات دلخواه یا عدم موفقیت در دستیابی به اهدافی که شایسته یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی باشد نباید شهروندان را از تلاش مستمر مأیوس کند.

- شفقت و دلسوزی: یعنی شهروندان باید برای رفاه دیگران نیز از خود دلسوزی نشان دهند.

- سخاوت، فتوت و بخشش: یعنی شهروندان باید آماده باشند بخشی از منابع، وقت و توجه خود را معطوف به دیگران و بهبودبخشیدن به وضعیت‌شان و در راه رفاه و منفعت عمومی هزینه کنند.

- وفاداری: یعنی وفاداری به اصول و آرمان‌های دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی و تلاش در جهت تحقق بخشیدن به اهداف آن. به عبارت دیگر شهروندان باید مدام در راه پرکردن فاصله میان آرمان‌ها و اهداف از یک سو و واقعیت‌ها از سوی دیگر کوشا باشند.

بخش ۲

دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی: رئوس شاخص‌ها

آنچه در ادامه می‌آید عمده‌ترین شاخص‌های سنجش همخوانی یک جامعه با ویژگی‌ها، اصول و ارزش‌های بنیادین یک دموکراسی مبتنی بر قانون اساسی است. با استفاده از جدول رتبه‌بندی زیر، جامعه و کشور خود را در این رابطه چگونه می‌سنجید و طبقه‌بندی می‌کنید؟

۱ = نامطلوب ۲ = نسبتاً مطلوب ۳ = مطلوب ۴ = رضایت‌بخش ۵ = عالی

الف - حکومت مبتنی بر قانون اساسی:

- حاکمیت مردمی: مردم، مرجع نهایی اقتدار حکومت هستند و حاکمیت آن‌ها در واقعیت‌های روزمره حیات سیاسی منعکس می‌شود.
- حکومت اکثریت و حقوق اقلیت: مردم به تصمیم‌های اکثریت گردن می‌نهند ولی، در عین حال، تضمین‌های موثر و کارآیی نیز برای پاسداری و احترام به حقوق اقلیت وجود دارند. پاسداری از همین حقوق اقلیت است که به مشروعیت حکومت می‌افزاید و آن را تضمین می‌کند.
- حکومت محدود(شده به واسطه قانون): محدودیت‌هایی برای قوای حکومتی وجود دارد که مسئولان، چه انتخابی و چه انتصابی، به آن‌ها گردن می‌نهند.
- محدودیت‌های نهادی و آیینی قوای حکومتی: از جمله این محدودیت‌ها،

محدودیت‌های نهادی و آیینی است که به طور موثر قوای حکومتی را با هدف ممانعت از هر گونه سوءاستفاده در جهت منافع خاص حکومتی محدود می‌کنند.

- تفکیک و تقسیم قوا: قوای حکومتی به طور موثر میان شاخه‌ها و ادارات مختلف حکومتی تفکیک و تقسیم شده‌اند، از جمله میان سه قوای مجریه، مقننه و قضاییه.
- نظارت، توازن و تعادل: هر یک از ادارات یا شاخه‌های حکومتی از ابزاری کارآمد و موثر برای نظارت بر ادارات و شاخه‌های دیگر حکومت برخوردار است و از آن‌ها برای ایجاد توازن میان قوای حکومتی استفاده می‌کند.
- رویه عادلانه قانونی: مصونیت جانی، مالی و نیز آزادی افراد به واسطه آنچه رویه عادلانه قانونی نامیده می‌شود تضمین شده است.
- جانشینی (تواتر) رهبری از طریق انتخابات: مناصب کلیدی حکومت به طور ادواری از طریق انتخابات به رقابت گذاشته می‌شوند. انتقال و تواتر قدرت با سازوکارهای مسالمت‌آمیز به شکلی منظم انجام می‌پذیرد.

ب - پاسداری از آزادی‌های فردی:

- آزادی فردی
  - آزادی وجدان (دین): آزادی دین، وجدان، عبادت و نیز آزادی بی‌دینی تضمین شده است.
  - آزادی افکار و بیان: تمامی افراد از آزادی اندیشه، بیان اندیشه و اطلاع‌رسانی از طریق هر رسانه‌ای که بخواهند برخوردارند.
  - آزادی انجمن: افراد آزادند به دور از هر گونه فشار یا ارعاب حکومتی با هر کسی یا گروهی که می‌خواهند تشکیل انجمن دهند. حکومت نمی‌تواند افراد را به عضویت در تشکیلات دولتی مجبور سازد.
  - حق برخورداری از حریم خصوصی: حکومت این حق افراد را به رسمیت شناخته است که بدون دلیل و ناعادلانه در حریم خصوصی آن‌ها دخالت نکند.
  - آزادی رفت و آمد: افراد از آزادی رفت و آمد و انتخاب محل

- سکونت در کشور خود برخوردارند. آن‌ها آزادند به خارج از مرزهای کشور خود سفر یا مهاجرت کنند.
- برابری حقوقی، سیاسی و اقتصادی برای زنان: زنان از همان حقوق سیاسی، اقتصادی و قانونی‌ای برخوردارند که مردان.
  - حقوق کودکان: پدران و مادران، افراد ثالث - چه مرد و چه زن - سازمان‌های مدنی و شهروندی داوطلبان، مسئولان محلی و ملی و سازمان‌های دولتی جملگی به حقوق کودکان، آن‌گونه که در بیانیه سازمان ملل متحد برای حقوق کودکان^۵ آمده است، پایبندند، این حقوق را به رسمیت می‌شناسند و در تحکیم و احترام به این حقوق کوشا هستند.
- آزادی سیاسی
- آزادی بیان: افراد آزادند بدون ترس از متهم شدن، سیاست‌ها، عملکرد و کارنامه مسئولان منتخب خود را به گفت‌وگو و مناظره بگذارند، درباره آن‌ها به بحث بنشینند و عقاید خویش را در این مورد و نیز در دیگر موضوعات سیاسی، فرهنگی، هنری و دینی بیان کنند.
  - آزادی مطبوعات: افراد به اخبار و اطلاعات منتشر شده در مطبوعات و رسانه‌های مختلف رادیویی و تلویزیونی مستقل و به دور از سانسور حکومتی دسترسی دارند.
  - آزادی تشکل مسالمت‌آمیز: گروه‌هایی‌های مسالمت‌آمیز تا آن‌جا که به حقوق و آزادی دیگران آسیب نرسانند، بلامانع است.
- آزادی اقتصادی
- مصونیت از بردگی: افراد در مقابل هر گونه کار اجباری و کودکان در مقابل هر گونه استثمار اجتماعی و اقتصادی از مصونیت برخوردارند.
  - آزادی مالکیت: افراد از حق مالکیت و از آزادی مالک شدن برخوردارند. حکومت موظف است در ازای آنچه برای مصارف و منافع عمومی تصرف می‌کند بهایی عادلانه بپردازد.

- آزادی معیشت: افراد آزادند به دور از مقررات ناعادلانه و غیرمنطقی حکومتی بنگاه‌های تجاری خصوصی خود را داشته باشند و به دور از هر گونه فشاری از سوی حکومت کار و معیشت خود را انتخاب کنند.
- آزادی تشکل صنفی: افراد آزادند به دور از هر گونه اربابی، در اتحادیه‌های صنفی متشکل شوند، دیگران را به عضویت در آنها تشویق کنند یا در جهت دفاع از منافع خود دست به اعتصاب بزنند.

پ - تضمین‌های حقوقی و قضایی:

- برابری در برابر قانون: تمامی افراد به طور برابر از چتر حفاظتی قانون برخوردارند. افراد در مقابل تبعیض نژادی، سنی، دینی، طبقاتی، اقتصادی-اجتماعی، قومی و جنسی از مصونیت برخوردارند.
- رویه عادلانه قانونی: تمام شاخه‌ها و ادارات دولتی و حکومتی، چه در قوه مقننه و چه در مجریه و قضاییه، برای گردآوری اطلاعات و تصمیم‌گیری از روندها و رویه‌های عادلانه استفاده می‌کنند. رویه عادلانه مستلزم موارد زیر است:
  - جامعیت (Comprehensiveness) رویه حقوقی و قضایی: روند گردآوری اطلاعات جامع است و تمام اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم‌گیری عادلانه و منصفانه را ممکن می‌سازد.
  - نظارت عمومی: روند فوق به اشخاص ثالث و عموم مردم علاقه‌مند امکان می‌دهد بر جمع‌آوری اطلاعات و چگونگی تصمیم‌گیری نظارت داشته باشند.
  - ارائه موثر اسناد/شواهد/مدارک: روند فوق به علاقه‌مندان امکان می‌دهد شواهد، اسناد و اطلاعاتی را که برای تصمیم‌گیری لازم می‌دانند ارائه دهند.
  - انصاف و بی‌طرفی روند حقوقی و قضایی: روند جمع‌آوری اطلاعات و استفاده از آنها در تصمیم‌گیری، با بی‌طرفی و انصاف صورت می‌گیرد.

- اعتبار و قابلیت اطمینان و اعتماد روند حقوقی و قضایی: روند فوق متضمن قابل اعتماد بودن مدارک، شواهد و اطلاعات جمع آوری شده است.
  - اطلاع به موقع از شکل گیری روند حقوقی و قضایی: روند فوق به طرفین دعاوی امکان می دهد از زمان کافی برای برخورداری از آمادگی لازم بهرمنند باشند.
  - قابلیت پیش بینی و انعطاف پذیر بودن روند حقوقی و قضایی: روند فوق از انعطاف پذیری و قابلیت پیش بینی لازم برای عادلانه و منصفانه بودن برخوردار است.
  - شناسایی و اصلاح خطا در روند حقوقی و قضایی: در روند فوق فرآیندی مندرج شده است که بر اساس آن بتوان خطاهای احتمالی در گردآوری اسناد، مدارک و اطلاعات لازم برای تصمیم گیری را به موقع شناسایی و آن ها را اصلاح کرد.
- رویه عادلانه کیفری: متهمان و مظنونان به جرائم کیفری از حقوق تضمین شده ای در چارچوب آیین های عادلانه قضایی برخوردارند.
- نیروهای انتظامی موظفند در آیین های به کار گرفته شده، حقوق مظنونان و متهمان را محفوظ نگه دارند:
    - افراد در برابر بازداشت و حبس خودسرانه از مصونیت برخوردارند.
    - افراد در برابر مصادره خودسرانه اموال و دارایی های خود از مصونیت برخوردارند.
    - بازداشت شدگان از حقوق خود آگاه می شوند و در اسرع وقت و برای تفهیم اتهام به قاضی معرفی می شوند.
    - افراد حق دارند قانونی بودن بازداشت و حبس خود را در دادگاه صالحه به چالش بکشند.
    - افراد در برابر اعترافات اجباری از مصونیت برخوردارند.
  - آیین دادرسی حقوق مظنونان و متهمان را تضمین کرده است.

- متهمان تفهیم اتهام می‌شوند و از اتهاماتی که علیه آن‌ها به دعوی سپرده شده است اطلاع می‌یابند.
- متهمان فقط پس از استماع دادرسی و اثبات کفایت شواهد گردآوری شده برای رسیدگی به پرونده در دادگاه صالحه، به محکمه معرفی می‌شوند.
- دادگاه متهمان به روی عموم باز است و در اسرع وقت تشکیل جلسه می‌دهد.
- حق برخورداری متهمان از یک هیئت منصفه محفوظ است.
- حق برخورداری متهمان از یک وکیل صالح محفوظ است. حکومت موظف است و کیلی در اختیار متهمان بی‌بضاعت قرار دهد.
- متهمان حق دارند شهود ارائه شده علیه خویش را به چالش بکشند.
- متهمان حق دارند شهود خویش را به دادگاه فرا بخوانند و از شهادت ایشان برای دفاع از خود برخوردار شوند.
- متهمان حق دارند از شهادت دادن علیه خود خودداری کنند.

ت - عدالت:

- **عدالت توزیعی:** تخصیص عادلانه منابع و هزینه‌های اجتماعی میان آحاد جامعه. نظام سیاسی موظف به پاسداری و ارتقاء موارد زیر است:
  - برابری فرصت‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی.
  - کاهش گسل‌های فاحش در آمدی.
  - برابری در برابر قانون.
- **عدالت تصحیحی:** عدالت به واسطه پاسخ (تصحیحی) مناسب، بجا و عادلانه به خطاها، جرائم و خسارات. مصونیت افراد در برابر مجازات بی‌رحمانه و مفرط.
- **عدالت آیینی:** استفاده از روند عادلانه در اعمال آیین دادرسی، به‌ویژه

در دستگاه‌های انتظامی و قضایی، برای کشف حقیقت و تصمیم‌گیری اداری. آیین‌های مدنی و کیفری به نحوی شایسته از حقوق افراد و نیز از منافع عام جامعه محافظت می‌کنند.

